

Abdulah Šarčević

DIJALOG IZMEĐU SVIJETA I ČOVJEKA
Mogućnost nove antropologije
Čovjek u otvorenosti svijeta
Temeljna pitanja nove ljudskosti
Eugen Fink (1905-1975)

DIALOGUE BETWEEN THE WORLD AND THE MAN
The Possibility of a New Anthropology
The Man in the Openness of the World
Main Issues of the New Humanity
Eugen Fink (1905 -1975)

Sažetak

Finkov rad očito ne nosi pečat apsolutnog znanja, ishod kojega nam je sada dobro poznat; ali on također nije opijen ni relativizmom, shvatanjem da sada postoji skoro nezamisliva raznolikost ljudskog samopoimanja i kulture, različitih, međusobno oprečnih tumačenja ljudskog života u formi tehničkog i ekonomskog života gdje materijalna korist dolazi u prvi plan, ili u formi religije, mita, umjetnosti, filozofije itd., filozofski ili teoretski; tu nema trivijalnosti, ili čak prije, trivijalnost je nemoguća.

Filozofsko pitanje čovjeka, fundamentalnih oblika našeg postojanja, života i smrti, rada i upravljanja, rada kao historijskog djelovanja, slobode, potrošnje i proizvodnje, rada kao okvira upravljanja, komunizma kao „sistema historijskog materijalizma“, prisvajanja moći i prijetnje smrću, erotskog općenja i društvenosti, igara – ovo je implicitno dvostrano pitanje. Prvo, to je odbacivanje očiglednog, onoga što se podrazumijeva samo po sebi, onoga što se najvatrenije brani, čak i kada je potpuno groteskno i u suprotnosti sa svim što je pravedno. Kao drugo, to je uvid u ono što nam posreduje stvaranje

znanja o čovjeku: sociologija, historija, psihologija, filologija, moralna filologija, etnologija, ekonomija, kulturna geografija, pedagogija itd. Nema sumnje da su nauke moćne i utjecajne u „potrazi čovjeka za istinskim otkrivanjem samog sebe“. I pored svega ovoga ima dovoljno razloga da se kaže da one nisu u stanju da u cijelosti shvate čovjeka, a to zato jer je zakon nesreće, zakon podjele, zakon otvorene rane unutar nas na djelu u njima.

Fink je nesumnjivo imao na umu činjenicu da je filozofija znana čovjeku kao čovjeku: u vremenima duhovne i tjelesne boli, u vrtlogu vremena u kojem živimo, u pustošima i jednoumlju javnih ustanova koje „već znaju previše o nama“. Institucije modernih društava, sa njihovom predodžbom čovjeka, znaju da ne postoji ništa enigmatično vezano za čovjeka; da pronalazimo sreću u očima drugih, u blaženstvu patnje i pokornosti. Jednako kako je Marks povezivao svoju kritiku dehumanizacije sa kritikom cjelokupne historije ljudskog društva, tako bi se i Finkova egzistencijalna antropologija trebala povezivati sa kritikom metafizike, sa hiljadugodišnjom tradicijom koja nas odgaja za egoizam institucija u ovo doba globalnih institucija.

Ključne riječi: antropologija, metafizička subjektivnost, fundamentalni fenomeni ljudskog postojanja, fenomenologija, metafizika, filozofija jezika, ontološko iskustvo, tradicija

Summary

Clearly, Fink's work does not bear the stamp of absolute knowledge, the outcome of which we are now very familiar with; but neither is it intoxicated with relativism, with the perception that there is now an almost inconceivable multiplicity of human self-understanding and culture, of different, mutually contradictory interpretations of human life in the form of technical and economic life, where material advantage is to the forefront, or in the forms of religion, myth, art, philosophy and so on, philosophically or theoretically; there is no triviality there, or rather, triviality is an impossibility.

The philosophical question of man, of the fundamental modes of our existence, of life and death, of labor and governance, of work as the historical action of freedom, of consumption and production, of work as the framework of governance, of communism as a “system of historical materialism,” of the arrogation of power and the threat of death, of erotic communion and sociality, of games – this is implicitly a dual question. First, it is a rejection of the obvious, of what goes without saying, of whatever is most fiercely defended, even when it is utterly grotesque and contrary to everything just. Second, it is an insight into what mediates the creation of knowledge of man for us: sociology, history, psychology, philology, moral philology, ethnology, economics, cultural geography, pedagogy and so on. There is no doubt, however, that the sciences are powerful and influential in “man’s quest for true self-discovery.” Still, there is good reason for saying that, for all that, they are incapable of grasping man in his entirety; for the law of misfortune, the law of the rift, of the open wound within us is at work in them.

Fink no doubt had in mind the fact that philosophy is known to man as man: at times of spiritual and corporeal affliction, in the maelstrom of the times we live in, in the wastelands and single-mindedness of public institutions that “already know too much about us.” The institutions of modern societies, with their image of man, know that there is nothing enigmatic about man; that we find our happiness in the eyes of others, in the beatitude of suffering and submission. Just as Marx associated his critique of dehumanization with a critique of the entire history of human society, so too Fink’s existential anthropology should be associated with the critique of metaphysics, of the millennia-long tradition that raises us for the egoism of institutions in this age of global institutions.

Key words: *anthropology, metaphysical subjectivity, language, the fundamental phenomena of human existence, phenomenology, metaphysics, the philosophy of language, ontological experience, tradition*

Ja tražim realnost posredstvom jezika. Možda bih ja htio cijelu stvarnost pretvoriti u jezik, da bih prisilio... da imaju Savjest. Eto ti jedne riječi. Ja se vjerovatno trudim da održim napetosti bez kojih se ljudska bića ne mogu više zvati ljudskim. Ako ona ne trpe, znači da su mi umakla...

Prevariš čovjeka, pa onda ga orobiš za osjećaj oštećenosti. Žderač proždire sve što postoji.

Soul Bellow

Osnovni fenomeni ljudskog postojanja¹

Malo je onih mislilaca i filozofa koji nas čine toliko radoznalim da iskusimo i spoznamo osnovne fenomene ljudskog postojanja. Mi znamo da u taj red spada Eugen Fink, jedan mudar čovjek i pronicljiv mislilac. O tome svjedoči i njegovo djelo "Osnovni fenomeni ljudskog postojanja", posthumno objavljeno. O njemu je potrebno govoriti s razumijevanjem i kritički, kao što govorimo o sebi, o osnovnim fenomenima ljudskog postojanja. To su, prije svega, rad, vladavina, ljubav, igra i smrt. Od početka znamo da su to načini našeg vlastitog postojanja. U njima se krije praksa naše vlastite antropologije: prisnost, srodnost sa stvarima i ljudima, ili pak beskrajna udaljenost, ono što je posredovano ljudskim radom, kulturama, religijama, mitovima, epohama, sudbinama.

Bei Lichte besehen, sind Ruhe und Glück überhaupt dasselbe.
Theodor Fontane²

Nekom čovjeku reći da bi trebalo da otpočine, to bi značilo reći mu da bi trebao živjeti sretno. To bi značilo savjetovati mu... da stekne sretnu konstelaciju o kojoj može u svoj dokolici razmišljati a da pritom nema povoda za brigu.

Blaise Pascal

---

¹ Vidjeti: Nolit, Beograd, 1984.

² „Ogledati se u svjetlu, tu su mir i sreća uopće isto.”

Biti sretan znači moći samog sebe opažati bez užasa.

Walter Benjamin

Svjedočenje ljudske svijesti o svijetu

I kada nam jedan dan počinje, mi ga za sebe sređujemo i činimo podnošljivim. I može biti da time već dolaze do izražaja i do svijesti osnovni fenomeni ljudskog postojanja. U prvi plan dolaze navika egzistiranja, neki način mišljenja i postupanja, ono za što smo i protiv čega smo, ono što nam čini čast a što zadovoljstvo, uživanje u određenom ophođenju. U tom se trenutku sabiru sve naše navike i strasti i razmišljanja o vrlini, poslušnosti, nesebičnosti, pravičnosti, uvažavanje požrtvovanog ili onog koji radi za proširenje moći. Samorazumijevanje našeg egzistiranja u radu i vladavini, u ljubavi i borbi, u suočavanju s neprozirnom tajnom smrti, već je filozofiranje. A ono je, po Finku, forma ljudskog života, mogućnost koja leži u nama samima, koja je i sama osnovni fenomen ljudskog postojanja.

Ne treba uopće vjerovati da je ljudski život moguć bez te iskonske mogućnosti: bez filozofije, koja je svagda pretvaranje samo/razumljivog u istinski upitno i začudno (“Talenti iznalaze rješenja, geniji otkrivaju probleme“, Hans Krailsheimer). U našim očima tada filozofija izgleda kao nešto dostojno poruge i prezira, kao nešto što je zbratimljeno s predanošću apologiji, nagonu što čovjeku oduzima pravo na istinu i slobodu, što predstavlja samoživost privatne osobe ili duhovne aristokracije. U tom je smislu filozofski stav i ovaj Nietzscheov iskaz: “Najvrjednije od svih doba – naše doba – ne zna od svoje velike vrjednoće i novca ništa da uradi, nego stalno gomila novac i stalno je sve marljivije; upravo je potrebno više genija za to da se daje nego da se stječe! – Pa, mi ćemo imati naše ‘unuke‘.“

Kad se optužuje neko društvo za korupciju, već institucionalnu, da u njemu ne jenjava praznovjerje i mržnja, želja za hedonizmom, za komotnim životom, želja za ratom, da u njemu “tragedija prolazi kroz kuće i ulice”, “gdje se rađaju velika ljubav i velika mržnja, a plamen spoznaje liže do neba” (Nietzsche), da je u njemu okrutnost postala racionalizirana i finija, da raščovječenje, “ranjavanje i mučenje kroz riječ i pogled u vremenima korupcije” postiže “svoju

najvišu oblikovnost”, onda je to opet način da se uzdrma ono “samorazumljivo”, tiranija navika, tiranija optimizma, institucija, zamorna borba za puko samoodržanje. Kod Finka je to predmet detaljnog, znanstvenog i misaono produbljenog istraživanja svijeta i čovjeka, koegzistencije i slobode, socijalne filozofije, antropologije i kozmologije.

Međutim, filozofija nikad nije postrani od cijelog svijeta ljudskog postojanja. Naime, to smo mi sami srasli s tim svojim ljudskim postojanjem. Ali kada razmišljamo o njemu, kada i sami filozofski mislimo, a to zaista čini i može da čini svaki čovjek, odbijamo da budemo zatočenicima interesa, svih onih strasti i moći koje stvaraju “opijatske i narkotične utjehe”, oduhovljavaju ili otupljuju čula, duhovne kolonije u duši i životu. Drugim riječima, filozofija je istinsko svjedočenje ljudske svijesti o svijetu, o sebi samoj: ona je u prvom redu iznad idolatrije trivijalnosti u ma kojoj formi.

Filozofija kao buđenje i začuđenost

Eugen Fink je u svojim istraživanjima daleko od jedne tradicionalne ili historijski nadmašene, sterilne i danas nakaradne filozofije. Filozofija je prije svega ljudsko buđenje, istinska začuđenost. Ona nam ne nudi neku umirujuću, samo tužnu dijalektiku, onu tužnu antropologiju koja zna šta je ono najviše i u čemu je smisao tog najvišeg kao što su um, jezik, sloboda i historija. Nešto je, čini se, zaista nesavladivo, novovjekovna verzija metafizike subjektivnosti, sprječavalo antropologiju da pronikne u *novi* smisao ljudske egzistencije, da uoči nove opasnosti koje leže u metafizici subjektivnosti čiji su predstavnici kivni na one koji sumnjaju u nju, u vladavinu njenih principa, u onaj profinjeni postupak da lažemo sebe-razlozima (Nietzsche).

Naravno, Finkovo djelo nije pod zaštitom apsolutnog znanja, čiji ishod danas dobro vidimo i spoznajemo. Ali nije opijeno ni *relativizmom*, uvidom da postoje danas jedva pregledna mnogostruka ljudska samotumačenja, kulture, različite i međusobno proturječne interpretacije ljudskog života u formi tehničkog i ekonomskog

života, u kome materijalna prednost dolazi u prvi plan, ili u formama religije, mita, umjetnosti, filozofije itd. filozofske ili teorijske; trivijalnosti tu nema, ili, bolje rečeno, nije uopće moguća.

Filozofsko pitanje o čovjeku, o osnovnim načinima njegovog postojanja, o životu i smrti, o radu i vladavini, o radu kao povijesnoj akciji slobode, o upotrebi i proizvodnji, o radu kao sklopu vladavine, o onome što je “magna charta kozmičkog bratstva”, o komunizmu kao “sistemu historijskog materijalizma”, o osvajanju moći i prijetnji smrću, o erotskoj zajednici i socijalitetu, o igri – prešutno pretpostavlja dvoje. Prvo, odbijanje samorazumljivog, onog što se najupornije brani, čak i kad je najnakaznije i protiv svake pravedne stvari. Drugo, pretpostavlja uvid u ono što nam posreduju u stvaranju znanosti o čovjeku: sociologija, historija, psihologija, filologija, moralna filologija, etnologija, ekonomija, kulturna geografija, pedagogija itd. No, sasvim je pouzdano da su znanosti moćne i utjecajne u “traženju jednog pravog samoosvješćivanja čovjeka o sebi samom”. S dobrim razlozima, međutim, možemo reći da one, usprkos tome, nisu u stanju da obuhvate čovjeka u njegovoj cjelini. Jer u njima djeluje zakon nevolje, zakon diobe i živog reza u nama.

Fink je, dakako, imao na umu to da je filozofija poznata čovjeku kao čovjeku: u vremenima duševne kao i tjelesne nevolje, u vrtlogu sadašnjice, u divljini i upornosti javnih institucija, koje o čovjeku “znaju već previše”. Institucije modernih društava, sa svojom slikom čovjeka, znaju da čovjek nije nikakva zagonetka, da on sreću svojih očiju nalazi u tuđim očima, u blaženstvu patnje i pokoravanju. Kao što su Nietzsche i Marx kritiku raščovječenja doveli u vezu s kritikom cijele dosadašnje historije ljudskog društva, i Finkova egzistencijalna antropologija/kozmiologija treba da bude dovedena u vezu s kritikom metafizike, onih tisućljetnih tradicija koje nas odgajaju za egoizam institucija, u današnje doba svjetskih institucija.

Hladan pogled moći/Urbana hladnoća

Eto, upravo se pozivamo na misao da institucije u ovom egzistencijalno-filozofskom smislu nisu samo jedno tumačenje smisla, način kako pojedinac i društvo sebe doživljava. One su ne

samo ono što je nužno: protiv ljudskog rasula i raščovječenja. One su i način prijevare: potiru individualnost, zagonetnost svijeta i života; izmišljaju lažne, velike privide. Od beskraja stvari i individuuma, “plodnih nevolja”, one prizivaju ono lažno opće, hladan pogled moći, fanatizam, “pomahnitali kor”, ono što umiruje i dušu i tijelo. Individuum, čovjek kao čovjek, usamljenost kao argument “koji obara i najbolje argumente”, egoizam velikodušnosti institucija, to je ono što dovodi u pitanje “stalni nagon iz nas” (Nietzsche); to je “prastara prikrivajuća snaga institucija”.

Ovaj mislilac – inače prisni prijatelj Martina Heideggera, kod kojeg je promovirao, nekadašnji Husserlov asistent i bliski suradnik, mentor Zagorki Mičić³ početkom tridesetih godina 20. stoljeća, koja je radila doktorsku disertaciju o fenomenologiji Edmunda Husserla, više „budistički“ mislilac, kojeg sam jedanput sreo na Korčuli u doba Korčulanske škole – vjeruje u mogućnost jedne nove antropologije, u otvorenost ljudskog samorazumijevanja, u etiku odgovornosti jednog novog, humanog razumijevanja svijeta i života. Očito je riječ o mišljenju koje misli čovjeka u otvorenosti svijeta, u prepletu osnovnih fenomena socijalne koegzistencije koju sačinjavaju rad i vladavina, ljubav i borba, sloboda i ljudska smrt. To je djelo onog filozofskog mišljenja kome su potrebni Platon i Aristotel, Hegel i Nietzsche, (Marx), koje je dovoljno razborito da zna da nije stiglo ni do kakvog kraja stvari. Uzdiglo se do svoje vrline, do one *odvažnosti mišljenja* i uma svjetovnosti koja nagoni da se filozofska antropologija prizove kao dio ljudskog života, kao “dio puta pitajućeg mišljenja kojim zajednički idemo”. Ukratko, ovo Finkovo djelo, iako nema u sebi onu kritičku notu koju imaju naprimjer Adornova djela, iako nema zlu savjest, na najbolji mogući način svjedoči da filozofska antropologija nije samo “matematika” ljudske egzistencije. Namjera Finkove misli da se naučimo biti, da se uputimo u “pravcu jedne radikalno ovo-

---

³ Radio sam s njom od kraja 1954. do početka 1960. godine. Tada sam prvi put i upoznao gospođu Zagorku Micić, veoma obrazovanu u polju fenomenološke filozofije, ali je to morala u to doba dijeliti s dijalektičkim i historijskim materijalizmom koji je progutao Karla Marxa a otvorio se prema Lenjinu i Staljinu. Kako se to moglo uskladiti između sebe? Vladala je, bar kod mene, zasićenost tom psihologijom bez duše, tom teologijom bez boga.

zemaljske antropologije”, koja ne počiva na pojednostavljenju, koja, čini mi se, zna samo jedan rez u nama na koji “moramo pristati”: na nedovoljnost riječi, u potpunom reproduciranju misli (Nietzsche). Da podsjetim na Valéryjevu misao: “Želim reći da nas riječi prizivaju da postanemo, daleko više nego što nas podstiču da shvatimo” („Oslobođenje“, 3. jula 1985, str. 9).

Eugen Fink (1905-1975)

Eugen Fink je zacijelo jedan od najuglednijih filozofa u Njemačkoj. Sva njegova personalnost sublimirana je u jednoj fenomenologiji, drugoj antropologiji, koja je povrh nacional/socijalizma, proroka/ideologa, ali i povrh modernih sumanutih filantropija.

Rođen je u Konstanzu 11.12.1905. godine u jednoj velikoj porodici. Odrastao je kod ujaka koji je bio katolički svećenik, pa je njegova čudesna znatiželja mogla da se ispuni u jednoj golemoj biblioteci u kojoj je mogao naći knjige od *Hiljadu i jedne noći* do filozofskih spisa velikana kao što su Kant i Nietzsche. Čitao je sakriven; nikada nije zaboravio kako je još kao desetogodišnjak stekao onu svijest: To sam ja! I tako je počeo život jednog filozofa. Pratio je kao ministrant svojeg ujaka u posjetama bolesnicima. Zarana je spoznao, posebno tajne latinskog i grčkog. Kazivano je da je za razliku od starijeg brata bio introvertan, uvučen u vlastite misli, jake crne kose, tako da ga je ujna susjedima predstavljala kao „die schwarze Nacht“.

Još u gimnaziji Eugen Fink ističe svoju iznimnu sposobnost opažanja, napose u susretima, sa zadivljujućom moći pamćenja. Ako je bilo nešto veoma teško, onda je učitelj znao reći: „Das muss der Eugen wissen!“ („To mora znati Eugen!“). I uvijek je to znao. U toj dobi Eugen je čitao Kanta, Humea, Hegela, Nietzschea, Giordana Bruna, spise o budizmu (von Heiler). I kao učenik bio je član *Kantgesellschafta* u Konstanzu. Koja sudbina? On je već tada slušao predavanja i diskusije. Bio je njima očaran i razočaran. Ljubav prema pozorištu je bila veoma izrazita. Bio je na sceni kao statist. Zahvaljujući svojem čudesnom pamćenju, kristalno jasnom duhu, znao je napamet cijele drame. Znano je da je i u kasnim godinama, koje zapravo nije ni dočekao, znao cijele scene Schille-

rovog djela „Tell“. Znao je cijele grčke tragedije. To je bila vrsta strasti Finkove. On je uvijek bio čovjek poput vedrog i beskrajno mudrog Bude, bar za pisca ovih iskaza, sa unutarnjim opažanjem, a lice mu je bilo mirno.

Vidjeli smo prizore Finkovog planinarenja – kao i Heideggerovog – plovljenja i ribarenja na Bodenseeu. Blizina Alpa umire u ljepoti koju je Milostivi obdario svim onim čudesnim što podupire zemlju i ljude. I Finkovo pentranje po Alpama (die Bayerischen Alpen), po Dolomitima, koje je trajalo do u starost, sačuvalo je ono njegovo *unutarnje opažanje* koje je i *duh* i umjetničko djelo. Ogledao se i u sportu još u doba studija i prvih godina braka (od 1936. godine). Radost je bila u podizanju pogleda na spokojne planine i polja, s prijateljima. Blizina prirodi je bila nalik onoj o kojoj je riječ u Lao Ceovom djelu *Dhao te King*.

Već 1925. godine započeo je Fink studij filozofije, povijesti, germanistike, ekonomije, etnologije, prvo u Münsteru i Berlinu, te se nakon dva semestra vraća u Freiburg, gdje studira kod E. Husserla koji otvara polje suvremene filozofije kao fenomenologije. Započinju prizori susreta s Husserlom i Heideggerom, koji predstavljaju plodne razgovore, a predstavljaju sjaj novog vremena u 20. stoljeću.

Znamo da je ono Finkovo vlastito došlo do izražaja: filozofsko znanje, poznavanje literature, grčke tragedije, prije svega tajanstvena moć pamćenja, tog umijeća prizivanja ideja, refleksije i slika. Godine 1929. – kao što je već spomenuto – Eugen Fink je promovirao kod Husserla i Heideggera s temom *Vergegenwärtigung und Bild. Beiträge zur Phänomenologie der Unwirklichkeit*.⁴ Već 1930. godine radi kao privatni asistent kod Husserla, koji je te godine emeritiran, pa je zajedno s Finkom organizirao privatne seminare o Husserlovoj fenomenologiji, i to prije svega za studente koji su dolazili iz inozemstva. Poznat je japanski seminar koji su posjećivali kasnije veoma ugledni profesori: Mayumi Haga (Tokio), Goichi Miyake (Senda), Tomoo Otaka (Seoul) i Jihei Usui (Kyoto). Znano je da je s njima dugo surađivao i da je fenomenološki orijentirana filozofija Ed. Husserla našla svoje osebujne izražaje

---

⁴ „Osuvođenjivanje (reprezentiranje) i slika. Prilozi fenomenologiji nezbiljnosti“

na Dalekom istoku, u Japanu prije svega, sa svojevrsnom dubinom koja seže i do početka 21. stoljeća.

Ne radi se samo o njima. Fink je oblikovao bliske kontakte s Fritsom i Felixom Kaufmannom, Alfredom Achützom, Ortegom y Gassetom, s Dorionom Cairnsom, Mauriceom Merleau-Pontyjem, čije djelo produbljuje ideju fenomenologije i izaziva žestoke polemike. Sjećam se da je Zagorka Micić, koja je sredinom tridesetih godina 20. stoljeća kod Ed. Husserla studirala i svoju doktorsku disertaciju posvetila Husserlovoj fenomenologiji, već 1955. godine putovala iz Skoplja u Pariz da sudjeluje na konferenciji o fenomenologiji; tom je prilikom srela Merleau-Pontyja. Kao i drugi, tako je i ona razmjenjivala pisma s ovim velikim filozofom koje mi je čitala odmah po mojem dolasku u Skoplje 1955. godine, u doba dok sam radio na Filozofskom fakultetu, gdje sam vodio seminare iz povijesti filozofije, estetike i etike. S divljenjem je pričala o susretu s Eugenom Finkom, koji je napisao predgovor za njenu knjigu o Husserlovoj fenomenologiji još početkom tridesetih godina minulog stoljeća. U svojoj filozofskoj orijentaciji i u predavanjima na Filozofskom fakultetu u Skoplju nije preuzela ništa od fenomenološki orijentirane filozofije. Sam život je tražio uključivanje u sustav dijalektičkog i historijskog materijalizma, u jednu neizmjerljivo rigidnu dogmatiku, kojoj se ona, po neizbježnoj logici, razložno opirala.

Pozicija Eugena Finka gotovo izravno je dovedena u pitanje već 1933. godine. Suradnja s Husserlom, koji je bio Židov, bila je nepoželjna i s vremenom veoma opasna. Poznavaoci Finka kazuju da odvajanje od Husserla nije bilo u skladu ni s etičkim principima Finkovim, niti s njegovim bićem. O toj sreći susretanja i zajedničkog filozofskog života s Husserlom, koji je umro 1938. godine, svjedoče ugledni filozofi Jan Patočka, Dorion Cairns, Hans Lassner, Herman Leo Van Breda, koji je kao belgijski franciscanac spasio Husserlovu golemu filozofsku zaostavštinu. U diplomatskim paketima je 1938. godine prebačena u Leuven u Belgiji. U toj zemlji je i Eugen Fink sa suprugom živio kao emigrant. I zajedno s uglednim filozofom Ludwigom Landgrebeom⁵ radio na dešifriranju i čitanju stenograma.

---

⁵ Njegovo veoma značajno djelo „Philosophie der Gegenwart“ („Suvremena filozofija“), koje se pojavilo neposredno poslije Drugog svjetskog rata, 1952.

Zarad svoje univerzitetske karijere nije se Eugen Fink okrenuo i udaljio od Edmunda Husserla, kojemu je višestruko bio blizak. Strano mu je bilo i pritajeno suparništvo u području filozofije i duhovnih znanosti. I zapuštenost prijateljstva.

---

godine, preveo je Vanja Sutlić u filozofskoj biblioteci „Logos“ (Veselin Masleša, Sarajevo) 1976. godine. Ovo je djelo u ono vrijeme otvorilo filozofski diskurs ne samo u Sarajevu nego i u drugim centrima ex-Jugoslavije. Ono se uklapalo u veoma intenzivno bavljenje fenomenologijom i ontologijom, s filozofskim djelom Martina Heideggera. Već tada sam objavio tri studije o M. Heideggeru: „Martin Heidegger i problem destrukcije metafizičke sudbine čovjeka“ (Filozofski fakultet u Sarajevu, RADOVI, Knjiga I, 1963, str. 161-196), „Slobodno djelo čovjeka kao bit istine u filozofiji“ (Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje, 1956, Knjiga 9, str. 68-125), „Govor – Vrijeme – Svijet kao bit čovjeka. Martin Heidegger i bit modernog tehniziranja svijeta“, Putevi, Banja Luka, 1961, VII, 6, str. 490-523.

Vanja Sutlić se također upuštao u – literarno briljantnu – mogućnost raspravljanja o Heideggerovoj filozofiji. Iznimno je značajno djelo Ante Pažanina koji je početkom šezdesetih minulog stoljeća studirao filozofiju i napose Husserlovu fenomenologiju u Zapadnoj Njemačkoj, u kojoj je odbranio doktorsku disertaciju upravo o povijesnosti i fenomenologiji kod Husserla. Čini mi se da je on prvi poslije Drugog svjetskog rata surađivao s Eugenom Finkom, Ludwigom Langrebeom, koji je bio i u komisiji za odbranu doktorske disertacije („Wissenschaft und Geschichte in der Phänomenologie Edmund Husserls“, 1962). Početkom šezdesetih godina minulog stoljeća organiziran je filozofski simpozij na kojemu su sudjelovali istaknuti filozofi iz svijeta i zemlje, među njima i Ludwig Landgrebe, Eugen Fink, Karl-Heinz Volkmann-Schluck. I ovaj potonji je držao predavanja na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

U posljednjem intervjuu Oto Pöggeler (Information/Philosophie, Dezember 2006, 5) kazuje da je 1957. godine putovao u Pariz, u kojem je vladala posebna filozofska atmosfera. Nije se moglo ni o čemu razgovarati ako se nije razgovaralo o Heideggeru. Jean Wahl je preko pet godina držao predavanja o M. Heideggeru. Tada je otkrio i spise kasnog Heideggera, upoznao velikog liričara Paula Celana. Otto Pöggeler je tada upoznao ranog Heideggera i počeo je objavljivati svoje studije. Zanimljivo je mišljenje Volkmana Schlucka: „Was der Herr Pöggeler da schreibt, hat nichts mit Heidegger zu tun, das hat er frei erfunden“ („To o čemu piše Otto Pöggeler nema ništa zajedničko s Heideggerom; to on slobodno izmišlja.“). Obraćanje na ranog Heideggera – uostalom kao i na ranog Marxa, koji se bavi velikom filozofijom od drevnih Grka do Hegela, Kanta, Schellinga itd. – bilo je tada suočavanje sa tabuima. Otto Pöggeler je 1957. godine pisao Heideggeru o predavanjima Jeana Wahla o Heideggeru koja su bila tiskana. Već krajem 1958. on ih je poslao i Heidegger ih je smatrao veoma zanimljivim. Godine 1959. – uz posredovanje Oskara Beckera – upoznao je rane spise, napose Beiträge zur Philosophie, koji su bili objavljeni tek 1989. godine.

Sačuvani su spisi, ali su poslovi oko dešifriranja i čitanja bili prekinuti još 1940. godine, kada je Hitlerova Njemačka okupirala Belgiju. Mogao je Fink i pomisliti da su spašeni, kao što je nas zaludila nada. Bio je protjeran u Francusku kao izgnanik, na putu užasa kroz ovu zemlju. Vijesti koje su stizale nisu bile nepoznate, iznenađujuće i utješne: sve je opstojalo u strahu koji je podmuklo djelovao. Izgnanicima u Francusku posvuda je prijetio linč razbjesnjele svjetine. U logoru – u doba otuđenih informacija – strah i glad. Kada je Fink dospio pod vlast Gestapoa i njemačke vojske, Treći Reich mu je otvorio patnju, njegov poraz kraj svjetskog pakla i zločina nacionalsocijalizma u Njemačkoj.

Bio je svjedokom kraja zločina jedne totalitarne ideologije. Godine 1945. vratio se Fink svojoj porodici sa dvoje djece (1941. i 1942. godine). Habilitirao je 1946. na univerzitetu u Freiburgu s radom koji je napisao još kod Ed. Husserla: *Die Idee einer transzendentalen Methodenlehre*. Već je imao vlastito filozofsko iskustvo, nauku o kritičkoj metodi mišljenja. Godine 1948. – u doba kada sam upisao studij filozofije u Zagrebu – izabran je za redovnog profesora, 1971. je emeritiran; postao je dr. phil. h. c. Louvain. S Martinom Heideggerom je vodio iznimno čuveni *Heraklit-Seminar* u zimskom semestru 1966/1967.

Eugen Fink u svojim djelima pokazuje originalnost i osebnost vlastite filozofije. Već u knjizi *O biti entuzijazma, K problemu ontološkog iskustva* i u drugim značajnim djelima on razvija osobenost filozofskog iskustva. I u našim vremenima od 1960. godine, u Sarajevu također, ono se pojavljuje u formi rasprave o Heideggeru Slijedimo li neke filozofe.

Budućnost i bit prirode

To je također ono značajno polje Finkovih istraživanja. U odnosu dva središnja momenta: erosa i smrti. Pritom on kritički priziva ideje u filozofskoj tradiciji, od Heraklita do suvremenog doba. Ali nikada u „hermeneutičkom smislu“ se ne da eksplicirati. Svijet nije samo ono što je za Martina Heideggera; nije ni univerzum ili suma ma kako značajnih događaja i bića. Svijet je u starogrčkom smislu horizont „koji obrazuje uvjet za pojavu bića“. Uvodi ontološku

diferenciju između svijeta i unutar/svjetskih bića, takozvanu “kozmošku diferenciju”. U promišljanju svijeta, bitka i čovjeka, koegzistencije i slobode, fenomenološki orijentirane antropologije, Eugen Fink ima u vidu svijet kojemu bitno pripada “igra”, rad, ljubav, ”prijepor” između rasvjetljujućeg “neba” i skrivajuće-tajeće “zemlje”. U ovom svjetlu promišljeni svijet znači ono što je otvoreno, koje svagda zahtijeva pojavljivanje (“Himmel”), ali to što se u sebi skriva kao u Heraklita physis, ”u čemu svako biće opstoji, održava se i pojavljuje (“Erde”).

Finku nije ostalo skriveno da se svijet susteže, i da se stoga čovjek „ponovo vraća u svoju vlastitu slobodu“. Kod Finka je antropocentrična ili politička, nacionalna, narcistička volja bila u biti destruktivna. To je poslije njegove smrti, kasnije svakim desetljećem, bilo sve jasnije, vidljivije. Danas je to tragično stanje: trijumfira homo faber: on jasno pokazuje sve što može učiniti i stvoriti. U doba tehničko-elektronskog uma, moći novoga, koje poput droge duboko nagriza ljudsku moć rasuđivanja. Istina, što je istina? Davno je to pitanje postavljeno. Čovječanstvo se ne može oprostiti od onoga što je učinilo sa sobom i sa Zemljom koja nije nastanjiva ljubavlju, pravednošću, slobodom, istinskom tugom. Zemlji je oduzeto ono što je u biti čini nastanjivom: otvorenost Zemlje, ljudska koegzistencija, koegzistencija i sloboda, ona moć jednog-s-drugim. Ono povijesno ili vrijeme nije više beskonačno.

Znači li to: ni prostor a ni vrijeme? Da: ”Sam ne možeš odrediti koja je stvarnost stvarna? Svaki filozof će ti reći da se to, kao sve racionalno rasuđivanje, zasniva na općeprihvaćenim dokazima. Samo što je ovaj konkretni način da se to učini sasvim naopak. Ali i vrlo ljudski. Spaliti kuću da se ispeče prase. Čovječanstvo uvijek tako peče svinje.“ U sebi osjećamo prinudu pitanja: „Misliš da je povijest povijest uzajamne ljubavi? Budalo? Pogledaj milijune mrtvih. Možeš ih sažalijevati, suosjećati s njima. Izvršili smo pokuse sa svakom ljudskom osobinom da vidimo koja je jaka i vrijedna divljenja i pokazali smo da to nije nijedna. Postoji jedino praktičnost. Ako stari bog postoji, mora da je ubojica. Ali jedini istinski bog je smrt...“

Što znači ta pobjeda smrti? Koga to mi optužujemo i zašto? Je li u pitanju samo istrošenost ozonskog omotača? Biološka dis-

funkcija? Katastro/filija? Kulturna degradacija? Smanjena sposobnost rasuđivanja? Sile koje su zatrovale zemlju, zrak i vodu, floru i faunu, gradove i mora? Je li istina? “Ispostavlja se da je naša vlastita ubilačka mašta velika sila, naša ljudska mašta počinje time što optužuje boga zbog ubojstva. U osnovi cijele te katastrofe leži osjećaj ljudskog bića da mu je nanesena nepravda, a s time ja ne želim imati više nikakvog posla. Lakše je uopće ne postojati nego optuživati boga.”

U svakom slučaju, Eugen Fink nije na tragu Heideggerovog razumijevanja „Zemlje“ („Erde“) i smrti, kao što nije ni na tragu Heideggerove ideje „prevladavanja“ metafizike Zapada. Smrt nije moguće hermeneutički eksplicirati, ali je i u kasnog Heideggera smrt mišljena prije svega iz horizonta suvremenog pjesništva (Rilke, Trakl). Je li moguće misliti smrt? Opažati je? Fink je na neposredan način osjetio opasnost smrti u odajama Gestapoa, koja je bila potpuno u skladu s njim samim, s vjernošću Ed. Husserlu.

Kod Finka kao filozofa, a on je uvijek želio biti jedino filozof, mislilac, čovjek je bitno odgovorna osoba, višedimenzionalno. U tom smislu on je biće koje dopijeva do odgovora, ali time ne proždire pitanja i probleme. Kada se sada osvrnemo unatrag, vidimo da je veoma cijenio Martina Heideggera kao iznimnu osobnost 20. stoljeća. Ali s njim nije uspostavio ono životno-trajno prijateljstvo. Prava je istina da je za njega bilo karakteristično da oni posebno bliski prijatelji nisu pripadali univerzitetskoj intelektualnoj eliti. On se nije kolebao u tome: važnije mu je bilo pravo ljudsko razumijevanje, bliskost, dar sugovornika, čiji je literarni nastup lik “Ijepe duše” (“...mit schöngeistiger Bestrebungen“), nego nama dobro znana intelektualnost. Za svoje prijatelje je znao reći da su posvetili svoj život traganju za njim, za smislom i mirom. Bio je, znamo, introvertiran čovjek, u “budističkoj” jasnoći dobra i prisnosti. Prijateljstvo mu je bilo božiji dar, čuvanje i stvaranje ljudskog svijeta. O tome je govorio: o susretima s filozofima na Korčuli, kojima nije nedostajala vedrina i snaga humora, koja uvijek uvećava simetriju, veličinu duha koja je bila narušena. Jan Patocka je ostavljao takvu putanju, kao i Zagorka Micić početkom tridesetih godina u Njemačkoj.

Izgubimo dane i noći, i godine, ako nas nije nadahnula zamisao prijateljstva. Ono ne govori napamet. I sam sam tako u toku studija

(1948-1952) doživljavao kolege različitih imena: Gajo Petrović, Danilo Pejović, Danko Grlić, Branko Bošnjak, Vanja Sutlić, Ivan Focht, Stanko Lasić, Ivo Vidan, Frano Čale, Vlado Gotovac, Duško Berlot, Tomo Belaj, Stanko Bošnjak, Duško Žubrinić, Boris Kelemen, Veseljko Veljčić, Vlado Veljčić, Veljko Cvjetičanin, Davor Kapitanić, Bruno Popović. Bavili smo se istim zanatom u oskudno vrijeme.

Žudjeti za prijateljstvom u Aristotelovom ili Finkovom smislu značilo je žudjeti za neranjivošću. “Vraćamo mora u izvore” (M. Antić)⁶ Po mojem sudu, to objašnjava da je Fink imao prijatelje u svijetu, u Sjedinjenim Američkim Državama, u Evropi, Japanu itd.

Napose poslije sloma onih ljudskih vrijednosti koje nisu dopuštale rat, nasilje, izdaju i korupciju, planetarni sadizam i divljaštvo. Bilo je to vrijeme beskrajne/pustolovine, kada je trebalo odstraniti beskrajnu/bijedu/rata, zločina. Trebalo je stvoriti nov način mišljenja, pogled na svijet koji bi omogućio da egzistencija svakog dobije smisao, da je svako u srcu pouzdan: u miru i napretku, a protiv prepredenosti i pokvarenosti. Eugen Fink je 1945. godine, poslije poraza nacional/socijalizma ili fašizma, otvarao taj put u budućnost, kao što ga i mi u Bosni i Hercegovini trebamo. Tješila ga je sposobnost njegovih studenata za samostalno i kritičko mišljenje. I pjesništvo je na osebujan način nadahnulo taj novi put; držao je Fink predavanja o Rilkeovim “Duineser Elegien” (“Devinskim elegijama”) i “Die Sonette an Orpheus” (Sonete Orfeju).

Bio se posvetio socijalnoj pedagogiji, praktičnom obrazovanju, a na univerzitetu je osnovao Husserlov arhiv u Freiburgu. On je bio povezan s Husserlovim arhivom u Leuvenu, s onim koji je počeo sa sretnim radom još 1939. godine. Pišući ovu bilješku, imam na umu ono što sam znao još kao student u Zagrebu, što sam saznao od Zagorke Micić u Skoplju i Ludwiga Landgrebea, R. Ingardena i drugih filozofa koji su gostovali na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Fink je brižno i kompetentno vodio ovaj Husserlov Arhiv do 1971. godine.

Znamo da je bio veoma aktivan član njemačke UNESCO komisije u Freiburgu, pripravan da radi u sindikatu za obrazovanje

---

⁶ Hodajući na rukama, Pragovor, No 4, Jugoart, Zagreb, 1986, 107.

i znanost, da poziva inozemne goste. S dužnom smjernošću i mudrošću bio je aktivan član “Hauptgruppe Mensch und Technik” u udruženju njemačkih inženjera. Bila je to beskrajna pustolovina – nakon Drugog svjetskog rata – obnavljanja duhovnog života. Um je poučavan na kritici fašizma, konclogora, osvajanja, na kritici osramoćenja velike filozofije, umjetnosti i kulture u Njemačkoj.

Sudjelovao je na internacionalnim kongresima filozofa (1949, 1966, 1971. itd.). Dobio je velike pohvale kao i Hans-Georg Gadamer za sudjelovanje 1971. godine na Karajanovim seminarima u Salzburgu, na njemačko-talijanskim kulturnim akademijama, napose u susretu sa Praxis grupom na Korčuli koja je bila toliko različita u svojim filozofskim pozicijama, motivima i manifestacijama. Htio bih spomenuti da je Felix Kaufmann 1948. godine pozvao Finka da održi jednogodišnja predavanja na New School of Social Researchu u New Yorku i na univerzitetu u Chicagu. Njegova predavanja u Njemačkoj izazivala su veliku pozornost; tu je izlagao i seriju predavanja “Oaza sreće, Misli o ontologiji igre” (“Oase des Glücks, Gedanken zu einer Ontologie des Spiels“), kojom sam se u mladosti intenzivno bavio, buntovan i spreman na parodiju dijalektičkog i historijskog materijalizma, sovjetskog marksizma.

Eugen Fink bi mogao reći ono što je Hegel rekao u drugom povijesnom i filozofskom kontekstu, s drugim motivima: istinita i istinska filozofija „može i mora uskrsnuti u najvedriju slobodu svojeg obličja“.⁷ Iskazuje on to u svojoj filozofiji, u predavanjima i izlaganjima na konferencijama (Bruxelles 1951, Krefeld 1956, Schwäbisch Hall 1969), napose u djelu „Nähe und Distanz“. On je vladao raznorodnim disciplinama, duhovnim znanostima, u krajnje sustavnom liku. Spajao je s Husserlovom fenomenologijom, ali se suočio s njom na drugom, vlastitom putu.

Obdaren spekulativnom invencijom, jasan i razložan, Fink predaje na drugim univerzitetima: 1948. u Kölnu, 1957. u Berlinu, na ispražnjenoj Heideggerovoj katedri u Freiburgu, 1967. u Sarajevu. Fink je, jednom zauvijek, istakao da odbija poziv da dođe na poziciju Martina Heideggera, suspendiranog nakon rata, 1945. godine, kojeg je slušao od kraja dvadesetih godina i s kojim je najbliškije

---

⁷ G. W. Fr. Hegel, Sämtliche Werke. Edition Hermann Glockner, I, 433.

surađivao, napose u čuvenim seminarima o *Heraklitu*, koji je za Finka bio najznačajniji filozof 20. stoljeća. Sada je preda mnogim filozofima koji se razilaze s Heideggerom u središnjim pitanjima politike, i u privatnim ponašanjima, jer se Heidegger 1933. godine jasno i tužno udaljio od svojeg učitelja Ed. Husserla. U tome vidim i jedan moralni Ursprache, Prajezik koji propisuje razlikovanje mutnog, koje je sinonim za izmišljenu zemlju depresije i ljudskog potonuća, i idealizma uma, duhovnog stanja koje se da razjasniti, ali se ne da poremetiti, koje se okreće od zloće.

Eugen Fink je očito uspijevao izraziti prijateljstvo prema Ed. Husserlu. Već pobliže razjašnjenje toga da je za njega Heidegger bio najznačajniji filozof 20. stoljeća, da nije bio ravnodušan prema tome kako se poslije Drugog svjetskog rata postupalo s njim u politici – u izvjesnom smislu iskrivljuje istinu. On se zalagao za Heideggera, za mogućnost očuvanja ideja ovog velikog duha. Odatle bi se moglo zaključiti da on nije pristajao na sutonski pejzaž filozofije koji je kod nas u to vrijeme bio tmina. Sam Heidegger je to visoko cijenio, bio je beskrajno zahvalan, i on je to jasno izrazio u jednom pismu sročenom na dan Finkove smrti, ali i u posveti (im Band 29/30/ Heidegger-Gesamtausgabe). Mi time tragamo za istinom, neodređenom i neizrecivom, u prijateljstvu, o kojem je govorio Aristotel.

Ali je taj odnos prema Husserlu bio Finkov život, svagda u skladu s njegovim filozofijama literature, napose u „Epiloge zur Dichtung“ (Klostermann, 1971, koji je preveden kod nas). Sjajan mislilac koji, kao i Hans-Georg Gadamer, koji već 1947. godine kritizira Heideggerovu filozofiju jezika, ideju prevladavanja metafizike. Mi se suočavamo s Finkovim putem u filozofiji, s novim početkom, s promijenjenom slikom zapadne metafizike svjetla ili metafizike uma, s jednim osjetilom za zrake Nietzscheove filozofije i pjesništva. O njoj je Eugen Fink lucidno pisao u doba kada je on predstavljen u očima svijeta kao ideolog, kao fašist, a njegova misao kao gomilanje logorskih trupala (kako bi rekao Albert Camus braneći Nietzschea).

Za njega *svijet* nije samo univerzum bića, „nije skup predmeta u prostoru“ i vremenu, nije ni ono, kao u Heideggera, što se otkriva u tu-bitku (Da-sein, Da des Seins). Kao i u istočnim filozofijama,

tako je i kod njega čovjek biće u svijetu; a svijet beskrajno nadilazi čovjeka i njegove mogućnosti uma, stvaranja, rada, kulture i civilizacije. I ovdje se upućujemo na onu tradicionalnu dijalektičku igru: od Platona do Hegela. „...Gerade weil sich die Welt entzieht, wird der Mensch wieder in seine eigene Freiheit zurückgebracht“ (Reiner Sepp).⁸ U tom se kontekstu ističe da Fink onom povijesnom ili vremenom ne pridaje neograničenu moć, kako to čini Martin Heidegger (Cathrin Nielsen).⁹ Ta je činjenica posebno značajna.

Mnogi sudionici i suvremenici podsjećaju da su Finkovi studenti bili fascinirani njegovim predavanjima usprkos njegovoj svojevrsnoj distanciranosti. Njegova misao je bila istinski poticajna, ali je zahtijevala visoko znanje i najvišu moguću koncentraciju. On se nije preobražavao u apokaliptičara, u „reakcionarnog profetu“, ali nije pristajao na „moderni realizam“, na fetišizam robnog svijeta, na simulaciju, „medijalnu rutinu života“, na „pakao uvijek jednakog“. U odnosu prema slušaocima bio je samo smjerni respekt, a ne potkupljivi obzor publiciteta, onog odveć slavodobitno biti u pravu, što je jedna od onih velikih napasti kojima je teško izbjeći.

Cilj Finkove pedagogije, kojoj je bio veoma naklonjen, nije bilo sljedbeništvo, „mutni hvalospjev“. Bila je to otvorenost mišljenja. I zajednica u kojoj se bliskost mišljenja ostvarivala u drukčijim putevima daljnjeg mišljenja koje je vrijedilo više od pukog sljedbeništva. Nauk o sposobnosti postavljanja pitanja je ono najviše: sposobnost za rezonanciju, za senzibiliziranje živog sistema, puteva života. Vedri duh voli uzajamno sudjelovanje u duhovnosti, u životu koji je više ustrojstvo igre, „stajati u vjerodostojnom odnosu prema tragičkoj pozornici“, u životu koji je samonavještanje rezonancije u uzajamnom, odgovornom životu, u kojem je on preuzeo sebe „lišen slike“ (Rilke). To je ono što je božanstveno sjalo u njegovim čestim susretima i izletima: umjetnost morala, obzirnosti. Krajem šezdesetih godina 20. stoljeća Fink živi u blistavosti mira, uma i imaginacije, ali su nevolje u Drugom svjetskom ratu,

---

⁸ „Upravo stoga što se svijet uskraćuje, čovjek ponovo dopijeva u svoju vlastitu slobodu.“ Zanimljiv razgovor: Intervju: „Freiheit durch Begrenzung. Ronald Bruzina, Cathrin Nielsen und Rainer Sepp im Gespräch über Eugen Finks Philosophie. - Information/Philosophie, März 2007, 1, S. 60-64.

⁹ Ibid., S. 60.

višestruki angažman poslije rata, iscrpili tu jasnoću živog bića. Godine 1970. bila je neophodna operacija bubrega, a potom dijabetes, i 1971. godine emeritiranje. Njegovi suvremenici nisu mu uvijek bili naklonjeni, koji su mu otežavali dolazak na Institut. Da: osjećajnost je sada obuhvatila sve. Eugen Fink je odustao od daljnjih posjeta i susreta.

U martu 1975. godine nastupio je prvi udar, koji je otežao sposobnost govora; u junu je nastupio drugi udar, od kojeg se Eugen Fink nije mogao oporaviti. Dvadeset petog jula 1975. godine došao je treći udar, smrt, i – po njegovoj želji – preseljenje: u krugu porodice i bliskih prijatelja, koji su mnogolika podudarnost vremena i trajanja. Vraćajući se idejama onog spisa *Die Grundphänomene des menschlichen Daseins* (Alber, Freiburg, 1979; srpskohrvatski prijevod: Nolit, Beograd, 1984),¹⁰ tragom suvremenih iskustava, “tananih odraza koje je ona ostavila u drugim dušama“, vidimo da se Eugen Fink odvažio da sačuva onaj čudesni i plodotvorni spekulativni duh fenomenologije, koji je bio sposoban za produbljenje iskustva fenomena ljudskog svijeta i povijesti, u pisanju i u predavanjima. U razdoblju bludničenja ljudskog duha, urote čovjeka protiv Zemlje i vlastitog opstanka, koja je krajnji tehnicizam i krajnja međa, mi nastojimo razumjeti Finkovu filozofiju iz

---

¹⁰ *Metaphysik der Erziehung im Weltverständnis von Plato und Aristoteles*, Klostermann, Frankfurt/Main, 1970; sh. prijevod: 1984; *Hegels Problemformel „Prüfung der Realität des Erkennens, u „Phänomenologie des Geistes“*, u: Praxis, Zagreb, 1971, 39-477; *Einleitung in die Philosophie*, Königshausen/Neumann, Würzburg, 1985; sh. prijevod: Nolit, Beograd, 1990; *Was will die Phänomenologie Husserls? U: Die Tatwelt (Berlin) 10 (1934)*, S.15-32; također u: E. Fink: *Studien zur Phänomenologie 1930-1939*, Den Haag: Nijhoff, 1966. (*Phänomenologica*, 21, sh. prijevod: Vidici, Beograd, 1974; *Philosophie als Überwindung der „Naivität“*. U: Lexis (Lahr/Baden) 1 (1948), S. 107-127; također u: E. Fink: *Nähe und Distanz*, Freiburg: Alber, 1976; sh. prijevod: Vuk Karadžić, 1979, Beograd; *Oase des Glücks. Gedanken zu einer Ontologie des Spiels*, Alber, Freiburg, 1957; sh. prijevod: Mala teorijska biblioteka, Osijek 1979; *Sein, Wahrheit, Welt. Vorfragen zum Problem des Phänomensbegriffs*, *Phänomenologica* 1, Nijhoff, Den Haag, 1959; sh. prijevod: u *Fenomenologija*, Nolit, Beograd, 1975; *Studien zur Phänomenologie 1930-1939. – Phaenomenologica* 21, Nijhoff, Den Haag, 1966; sh. prijevod: Gradina, Niü 1990; *Revolution und bewusstsein*. U: Praxis, Zagreb, 1969, 104-109; *Nietzsches Philosophie*. Urban-Bücher, Bd. 45, Kohlhammer, Stuttgart, 1960, 5. Aufl., 1986; sh. prijevod: Znaci, Zagreb. 1981.

njezinog vlastitog iskona, svojevrsne kozmološke ideje koja nas oslobađa antropocentričnih, idiosinkratskih crta. Poslije orgijanja nacionalsocijalizma, zaprepaštenja da je čovjek mogao da se ponaša neprijateljski prema Drugim, ne samo Jevrejima, da je pomakao zastor mogućeg zla do krajnje granice.

Danas nas ti prizori i sjećanja beskrajno rastužuju. Ne nalazimo više u sebi raznolike ideje i proročanske osobine; nadamo se da ćemo biti kadri razlikovati dobro i zlo, da ćemo u lutanju dospjeti do onog – nalik onom Descartesovom – sadržajnog znanja o svijetu u kojem dospijeva do pojma i do izraza mnogostrukost konkretnog i osjetilnog, ona Goetheova „fantazija za zbiljnost realnog“.

Eugen Fink je na osebujan način – povrh hajdegerijanizma – uspio analizirati evropsku filozofsku povijest, fenomenologiju, biti na svoj način angažiran i pojmom obrazovanja (o kojem je Hegel pisao u *Fenomenologiji duha*). On nam povjerava da se ne radi o čistom posredovanju znanja, organiziranju obrazovnog sustava. On se pita o biti obrazovanja i odgoja, u skladu s ljudskim duhom, koji ne polazi tragom nihilizma. Stoga je Finkova filozofija ona koja se kritički i samokritički povjerava povijesnom i duhovnom iskustvu i na taj način odgovara zahtjevima vremena. „On se nije samo aktivno uključivao u obrazovnu politiku, nego je iz horizonta suvremenih pitanja razvijao svoju filozofiju obrazovanja.“

Eugen Fink nije preuzeo mjesto prethodnoga: filozofa, učitelja ili prijatelja. I u životu je bio povučen ili introvertiran, pa mu je svaka slučajnost bliskosti, otvorenosti i prijateljstva bila zbiljski dar: poetski, moglo bi se reći. Volio je susrete sa seljanima; da im valjano pomaže, naprimjer u doba vršidbe ili u drugim prilikama. Seljani su ga zvali „profesorom“; ali je radio kao stari seljak/seljantin. Kao što je to na drukčiji način volio Martin Heidegger: živio je od pravednosti jedne sklonosti duha arhaičnom, od druge priče sa seljacima, od nekih ponavljanja izgovorenog, koje je moglo predstavljati „razumljivog“ Rilkea, naprimjer, u kojem ništa nije poništeno primjedbom, samo dosadom. Finkovi seljaci su bili „promišljena čuda“, ljubav za ugodljivost ili ljepotu pejzaža, za koji nikad ne možemo reći da je osrednji. Sjeća šume, pilanje, rezbarenje, umjetnički poslovi s drvetom koji su i kod nas bili lijepa i samosvojna djela, sažeta u zdjelama, čunjevima, u ljubavi za

čaroliju sretnog drveta i za violinu – bila su to za Eugena Finka predvorja duha poput maštarija iz dnevnog sna o kojem je nedavno govorio nobelovac, književnik Orhan Pamuk. Fink je znao da prijateljstvo ne mora uroditi plodom: ali ono je najbolji od sviju ljudskih darova; ništa tu nije nadređeno ili podređeno, kao što je to u ljubavi, koja je „prizor u prizoru, kao u tragediji o Hamletu, uzdignut na potenciju sna“ (Jorge Luis Borges); u doba neizrecivih bezočnosti prijateljstvo je nalik na *Priče iz hiljadu i jedne noći*. Ništa od toga nije više važnije, jer ono, prijateljstvo, iskreno i neiskvareno, vjerno sebi, udahnuje i ljudima i pejzažu, prirodi, duh sreće. Walter Benjamin je bio u pravu kad je govorio: „Biti sretan znači moći promatrati sebe bez užasa.“ Da li smo danas sretni? Pod kojim socijalnim i psihološkim okolnostima? Da li zrcala varaju?

Fink je bio zatočenik, ali zatočenik slobode. Njegova filozofija kazuje to: čovjek pripada Svijetu, koji se u biti prikriva kao kod Heraklita *physis* (U biti je prirode da se skriva: Fragmenti), susteže, i tako se čovjek vraća u svoju vlastitu slobodu, koja je dvoje: jedina forma polifonosti prostora i vremena, ni vremena a ni prostora, stvaranja i čuvanja svijeta za koje Borges kaže da su ovdje na Zemlji zakleti neprijatelji, „na Nebu su istoznačni“. To je „sloboda putem ograničenja“.

Finkov pojam slobode se bitno razlikuje od Sartreovog pojma slobode na koju je čovjek osuđen. Egzistencijalisti u 19. i 20. stoljeću su izrazili pouzdanost tog pojma, koji rastjeruje sumnju. On proizlazi iz vjere u slobodu individuuma, u njegovu umnost i apsolutnost njegove odgovornosti. Finkov pojam slobode ne konstituira svijet – kao kod Sartrea – niti je samo bitna, konstitutivna odredba ljudskog postojanja, *Da-Seina* (u Heideggerovom smislu). Čovjek je biće koje odgovora, koje je sposobno odgovarati u dvostrukom smislu: s obzirom na koncepciju povijesnog svijeta i na „svijet“ koji pripada zemlji. Kako odrediti, naprimjer, stid? Za Karla Marxa to je već dovoljna priprema za skok, za bitnu promjenu povijesnog i političkog svijeta. Za Sartrea je stid egzistencijalna situacija odluke i odgovornosti. Za Finka se stid ne razjašnjava na kraju posredstvom povijesnog svijeta, osebujne povijesne konstelacije, naprimjer, s obzirom na holokaust ili genocid; ne samo u „etici sjećanja“ žrtve nego i u pripadnosti narodu, iskrivljenom pojmu

naroda koji je učinio zločin. Stid se u Finka odnosi na „natpovijesnu ili pretpovijesnu dimenziju zemlje (Erde) i u Heideggerovom smislu; odnosi se na ono što je etika oblikovanja, etika sjećanja, potencijal razumijevanja koji se ne može povijesno prevladati: u vidu oprosta i pomirenja, pokajanja i kazne u Hegelovom smislu.

Odatle potječe ideja da je upravo tu „potencijal otpora naspram povijesno jednoznačnih svjetova, naprimjer naspram Trećeg Reicha ili naspram razdoblja tehnike“, *tehnocentrične* kulture. Finkova promišljena misao ne prihvaća rigidnost Heideggerove ideje o biti tehnike koja nije ništa tehničko, koja ima totalizirajuće crte. „Kod Finka također, ali ovdje ‘bezmjerna mjera’ (‘masslose Mass’) zemlje (die Erde) obrazuje istodobno zbiljsku protutežu. Ona se povijesno ne ukida i ljudsko opstojanje tako uzima u obzir i ograničava njegovu slobodu“ (Cathrin Nielsen). I svakako – omogućuje. Jer mi smo u skladu s drevnom grčkom filozofijom, ali i u skladu sa starokineskom filozofijom, s jedne strane povijest, a s druge strane priroda. U tom polju se oblikuje znanje, duh koji je sposoban za svakovrsnu dinamiku, za srazmjerne veze „između stanja“. Čista je fikcija ideja jedne beskrajne slobode. To opažanje dovodi do izraza primjereniji pojam slobode koja se „razvija unutar određenih granica“ (Rainer Sepp).

To je jedan istinski jezik slobode, slobode duha i oka, naprimjer, duha koji vidi i opaža, oka koje je u stanju čuti muziku, predstavljati ono što nije likovno. Slobodne su i slike onoga čemu se teži, onoga što se nalazi kada se iziđe iz njega. To je ono začuđujuće kod Eugena Finka, što nas vraća R.M. Rilkeu (1875-1926) o kojem je govorio u svojim predavanjima. Podsjećam samo na Rilkeove stihove koji se ne daju poništiti „estetičkim imperativom”¹¹:

*Ja živim u kruzima, koji se šire
i njima sve više obuhvatit žudim
Ja možda i neću polučiti zadnji, konačni krug
No ja se ipak trudim.*

---

¹¹ Peter Sloterdijk: Der ästhetische Imperativ Schriften zur Kunst; izdao i pogovor napisao Peter Weibel; Philo & Philo Fine Arts/Europäische Verlagsgesellschaft, Hamburg, 2007.

I ovdje je na djelu jedna skrta igra „zemlje“ („Erde“) ili „povijesnosti“ („Geschichtlichkeit“). To bi moglo biti prosuđivanje od Iskona¹², od moći preobražavanja: i onog povijesnog samog čovjeka i onog prirodnog, pred-povijesnog, koje ne trpi izopačivanje, danas u formi globalizacije i instrumentalizacije. I pojam slobode je još od Francuske revolucije sve do avanture globalizacije bio podložan instrumentaliziranju, samozastiranju i pretvaranju u furije zla.¹³ Valja reći da je Eugen Fink govorio da moderne institucije odviše znaju o čovjeku, one imaju oko (Polifem), danas moćno elektronsko oko, sažimajuće, moć paklenskih sila.

Literatura

1. Eugen Fink, *Vergegenwärtigung und Bild. Beiträge zur Phänomenologie der Unwirklichkeit* (1929, Dissertation).
2. *Die Idee einer transcedentalen Methodenlehre*, 1932.
3. *Vom Wesen des Enthusiasmus*, Freiburg, 1959.
4. *Nachdenkliches zur ontologischen frühgeschichte von Raum-Zeit-Bewegung*, Den Haag, 1957.
5. *Alles und Nichts*. Den Hag, 1959.
6. *Spiel als Weltsymbol*, Stuttgart, 1960.
7. *Nietzsches philosophie. Metaphysik und Tod*, Stuttgart, 1969.
8. *Heraklit, Seminar mit Martin Heidegger*, Frankfurt/Main, 1970.
9. *Nähe und Distanz, Phänemoneologische Vorträge und Aufsätze*, Freiburg, Alber, 1976.

---

¹² O ideji Iskona pisao sam u esejima koji su nastali u razdoblju od 1961. do 1966. godine. U cjelini su sabrani u knjizi „Iskon i smisao/Čovjek i sudbina kulture Zapada“, „Svjetlost“, Sarajevo, 1971, str. 405.

¹³ Taj je proces otvarao Hegel u „Fenomenologiji duha“ i u „Filozofiji povijesti“. U tom je smislu moguće govoriti o „despociji slobode“, koja se proteže sve do danas. Ona ima svoje kraljeve i diktatore, kakvoću tamnog svjetla, milinu liberalne demokracije, „vizualnu prozu“ veleumnog.

10. Sein und Mensch. Vom Wesen der ontologischen Erfahrung, Freiburg, 1977.
11. Grundphänomene des menschlichen Daseins, Freiburg, 1979.
12. Welt und Endlichkeit, Würzburg, 1990.
13. Hegel, Frankfurt, 2006(2)